

**ДЕРЖАВНА ПІДТРИМКА МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ В УМОВАХ ВІЙНИ:
ПРАВОВІ АСПЕКТИ ТА АКТУАЛЬНІ ВИКЛИКИ****STATE SUPPORT OF SMALL AND MEDIUM-SIZED BUSINESSES DURING WAR:
LEGAL ASPECTS AND CURRENT CHALLENGES****Яковенков С.С., аспірант кафедри права***Приватний вищий навчальний заклад «Європейський університет»*

Малий та середній бізнес є невід'ємною частиною економіки України, тому його розвиток забезпечується завдяки належній підтримці з боку держави, яка спрямована на створення оптимальних умов для їх функціонування. Сьогодні малий та середній бізнес вимушений розвиватись в умовах воєнного стану, маючи низку обмежень для діяльності. Тому державна підтримка є ключовим фактором їх розвитку, і, відповідно, зростання економіки України. Тож мета статті полягала у проведенні детального аналізу сучасного стану державної підтримки малого та середнього бізнесу в Україні. Дослідження засноване на аналізі актуальних наукових джерел, а також чинних нормативно-правових актів, які регулюють сучасне здійснення державної підтримки малого та середнього бізнесу в Україні. У першій частині статтю проаналізовано сучасний стан малого та середнього бізнесу України та обґрунтовано важливість запровадження державної підтримки його розвитку. Проаналізовано особливості реалізації державної підтримки МСП відповідно до чинних законів, постанов та інших правових положень. Визначено сутність державної підтримки МСП, її мету та напрямки реалізації. Розглянуто основні напрямки державної підтримки малого та середнього бізнесу у сучасних умовах. Встановлено, що наразі впроваджується низка державних програм, спрямованих на підтримку розвитку малого та середнього бізнесу. Проведено аналіз змін у регулюванні діяльності МСП, змін у їх оподаткуванні. Також визначено зміни у правовому регулюванні окремих аспектів державної підтримки малого та середнього бізнесу в Україні. Визначено, що сучасна державна підтримка сприяла збільшенню кількості малих та середніх підприємств в Україні. Під час війни створені оптимальні умови для їх розвитку та подальшого функціонування. Держава забезпечує вирішення актуальних проблем, пов'язаних з сучасним станом МСП в Україні. Її дії дають можливість зберегти малі та середні підприємства та сприяти розвитку економіки попри війну. Таким чином, сучасний стан державної підтримки малого та середнього бізнесу є доволі позитивним. Частково потребує вдосконалення, враховуючи можливі зміни в умовах функціонування МСП в Україні в подальшому, зміни у потребах підприємств та можливі проблеми, з якими вони можуть зіткнутись.

Ключові слова: малий та середній бізнес, малі та середні підприємства, державна підтримка, воєнний стан, правове регулювання.

Small and medium-sized businesses are an integral part of Ukraine's economy, and their development is ensured by proper support from the state, which is aimed at creating optimal conditions for their functioning. Today, small and medium-sized businesses are forced to develop under martial law and face a number of restrictions on their operations. Therefore, state support is a key factor in their development and, consequently, in the growth of Ukraine's economy. Therefore, the purpose of the article is to conduct a detailed analysis of the current state of state support for small and medium-sized businesses in Ukraine. The study is based on the analysis of relevant scientific sources, as well as current regulations governing the current implementation of state support for small and medium-sized businesses in Ukraine. In the first part of the article, the author analyses the current state of small and medium-sized businesses in Ukraine and substantiates the importance of introducing state support for their development. The author analyses the peculiarities of implementing state support for SMEs in accordance with the current laws, regulations and other legal provisions. The essence of the state support for SMEs, its purpose and directions of implementation are defined. The main directions of state support for small and medium-sized businesses in the current environment are considered. It is established that a number of state programmes are currently being implemented to support the development of small and medium-sized businesses. The article analyses changes in the regulation of SMEs and changes in their taxation. Changes in the legal regulation of certain aspects of state support for small and medium-sized businesses in Ukraine are also identified. It is determined that modern state support has contributed to an increase in the number of small and medium-sized enterprises in Ukraine. During the war, optimal conditions were created for their development and further functioning. The State provides solutions to urgent problems related to the current state of SMEs in Ukraine. Its actions make it possible to preserve small and medium-sized enterprises and promote economic development despite the war. Thus, the current state of state support for small and medium-sized businesses is quite positive. It partly needs to be improved, given possible changes in the conditions for SMEs in Ukraine in the future, changes in the needs of enterprises and possible problems they may face.

Key words: small and medium-sized business, small and medium-sized enterprises, state support, martial law, legal regulation.

Постановка проблеми. Провідним напрямком розвитку економіки України є активний розвиток малого та середнього бізнесу, які складають основу економіки держави. Протягом останніх років, попри повномасштабну війну, роль малих та середніх підприємств (МСП) залишається незмінною, оскільки саме вони займають найбільшу частку в економіці України вже протягом багатьох років. Малі та середні підприємства забезпечують зростання економіки держави, забезпечують суспільство необхідними робочими місцями, долаючи проблему безробіття, формують конкурентне середовище в умовах ринкової економіки, задають темп зростання економіки держави, а також швидко реагують на будь-які зміни та активно впроваджують інновації. Враховуючи економічну та стратегічну важливість малих та середніх підприємств для України існує необхідність надання належної державної підтримки, насамперед – з правової точки зору, що забезпечує їх розвиток навіть у сучасних умовах кризи, що виникла в державі під час повномасштабної війни. Ефективна державна підтримка забезпечує ство-

рення якісних правових умов для функціонування малого та середнього підприємництва, що зрештою забезпечує економічний розвиток держави. Малий та середній бізнес має низку переваг, які підкреслюють важливість надання державної підтримки саме у даному напрямку. Державна підтримка малого та середнього підприємництва декларована вітчизняним законодавством, передбачає надання фінансово-кредитної підтримки, створення сприятливої податкової політики, а також політики структурних перетворень. Важливими з правової точки зору також є організаційні моменти державної підтримки МСП, а саме – спрощення організації, ведення бізнесу та звітування, спрощення дозвільних процедур, нагляду та контролю, гарантування прав суб'єктів малого та середнього підприємництва тощо. Втім, сучасна державна підтримка малого та середнього бізнесу в Україні не є досконалою, оскільки сучасний стан розвитку МСП характеризується низкою проблем, спричинених також недостатньою державною підтримкою з правової точки зору. Тому актуальним є проведення дослідження з метою виявлення сучас-

них аспектів державної підтримки малого та середнього бізнесу, як наявних переваг, так і проблем і загроз, яким необхідно протидіяти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання державної підтримки малого та середнього бізнесу в Україні є важливим об'єктом та предметом дослідження багатьох вітчизняних науковців. У статті Л. Л. Гевлич та І. Г. Гевлич звертається увага на сучасний стан та перспективи державної підтримки вітчизняного малого бізнесу [1]. Також цьому питанню присвячена робота К. В. Павлюк, у якому визначаються основні аспекти державної підтримки малого бізнесу та можливості її вдосконалення [2]. Також це робота М. І. Стегней та І. М. Бошинда, яка містить результати аналізу сучасного стану малого бізнесу у контексті європейського досвіду, національних реалій та регіональних особливостей [3]. До цього питання звертається і О. О. Стещенко, розглядаючи державну підтримку розвитку малого бізнесу у сучасних умовах [4]. До тенденцій та проблем розвитку малого та середнього бізнесу в Україні звертаються М. М. Ремінський та Я. І. Глушенко [5]. Актуальною є стаття Л. М. Карпенко, М. М. Іжа та М. В. Гороховського, у якій досліджено інструменти державної підтримки малого та середнього бізнесу під час воєнного стану в Україні [6]. Водночас, досліджень, присвячених аналізу сучасного стану державної підтримки розвитку МСП в Україні під час війни небагато, що підкреслює важливість даного дослідження.

Мета статті полягає у проведенні детального аналізу сучасного стану державної підтримки малого та середнього бізнесу в Україні. Основою дослідження є актуальні наукові джерела, вітчизняне законодавства та статистичні дані стосовно сучасного стану розвитку малого та середнього бізнесу в Україні в цілому. Також необхідно долучитись до закордонного досвіду з метою наведення шляхів вдосконалення державної підтримки МСП в Україні.

Виклад основного матеріалу. У наукових колах існують різні тлумачення понять малий та середній бізнес, а також малих та середніх підприємств. Так, на думку Л. Васильєвої, малий бізнес є економічним сегментом, для якого є характерними принципово нові якісні характеристики, насамперед: об'єднання в одній особі власника та підприємця, спрямованість на інновації, спрощені комунікативна та інформаційна системи. Окрім цього, Г. Козаченко надає наступне визначення малого бізнесу, згідно з яким малий бізнес є будь-якою діяльністю малих підприємств та окремих громадян (фізичних осіб-підприємців), яка здійснюється у межах закону та спрямована на отримання підприємцями прибутку. Також, на думку О. Панухник та Н. Голич, малий бізнес є особливою інституціональною формою реалізації підприємництва, що розвивається на основі наявної бізнес-ідеї, яка формується підприємцем у межах встановлених державою рамках нормативних стандартів [7].

Разом з тим, варто зазначити, що малий бізнес є такою формою реалізації підприємництва, яка здійснюється у межах малого підприємництва. Чимало дослідників ототожнюють поняття «малий бізнес» та «мале підприємництво», однак зауважимо, що поняття малого бізнесу є більш широким. На думку В. В. Міца, мале підприємництво – це «типологічна форма підприємництва, заснована на прийнятті інноваційних рішень щодо раціонального використання наявного ресурсного потенціалу, характеризується свободою вибору методів та форм менеджменту та здійснюється з метою максимізації прибутку». Таким чином, малий бізнес є такою формою організації підприємницької діяльності, що здійснюється у межах малого підприємництва малими підприємствами та фізичними особами

(підприємцями) у межах встановлених державою нормативних умов, характеризується прийняттям інноваційних рішень та спрямована на отримання прибутку [8].

Визначень поняття середнього бізнесу у наукових колах небагато. Вважається, що це щось середнє та взаємопроникне між малим та великим бізнесом. Характеризується вищою життєздатністю, аніж малий бізнес, кращим доступом до зовнішнього фокусування, також має переваги «ефекту масштабу». Сучасні середні підприємства характеризуються орієнтацією на споживача та більш гнучким реагуванням на зміни попиту і бізнес-середовища. Представники середнього бізнесу – носії ліберальних цінностей, ідей свободи, вільного та демократичного суспільства, а також нових правил гри для усіх, передаючи свій досвід наступним поколінням [9].

Крім того, у Господарському кодексі України також містяться критерії визначення малих, середніх та великих суб'єктів господарювання в залежності від кількості працівників та річного доходу [10]. Відповідно до цього, окрім малих, середніх та великих підприємств, виділяють також і мікропідприємства, проте у більшості джерел вони розглядаються як складова малого бізнесу разом з малими підприємствами. Відсутність чіткої диференціації стосовно виділення середніх підприємств може викликати деякі труднощі, проте це не має впливати на їх державну підтримку.

Розглядаючи сучасний стан малого та середнього бізнесу в Україні, варто відмітити, що до початку повномасштабної війни малі (у тому числі і мікро) та середні підприємства разом склали 99,7% усіх суб'єктів господарювання в Україні. У 2023 році їх частка дещо збільшилась – до 99,98% від кількості суб'єктів господарювання в Україні. Співвідношення між малими, середніми та великими підприємствами станом на 2021 рік зазначено на Рис. 1.

Відповідно, зазначимо, що наразі малий та середній бізнес є важливою складовою української економіки, оскільки обсяг надходжень до бюджету, а також кількість робочих місць, що надають малі підприємства, є значною. Таким чином, значення малого та середнього бізнесу для української економіки та сьогодні є невід'ємним, що зумовлює необхідність постійного вдосконалення малих підприємств відповідно до вимог сучасного ринкового середовища. Відповідно до цього, обов'язковим є забезпечення ефективної державної підтримки розвитку МСП.

Важливість надання державної підтримки малому та середньому бізнесу України, у тому числі і з правової точки зору, можна аргументувати наступними аспектами

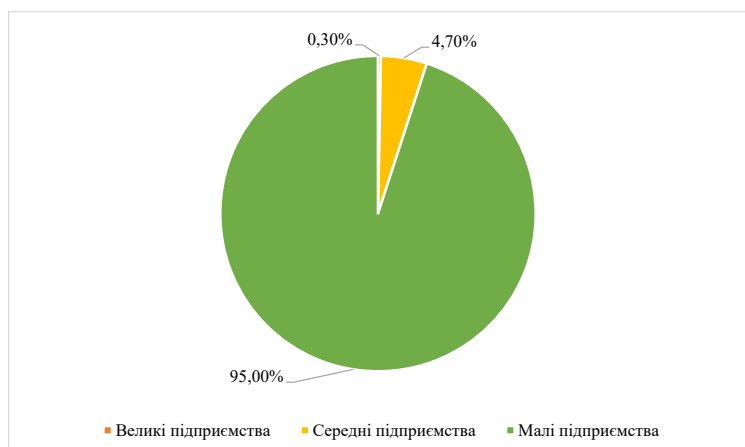

Рис. 1. Частка малих, середніх та великих підприємств у структурі економіки України, 2021 (%)

Створено автором на основі [11]

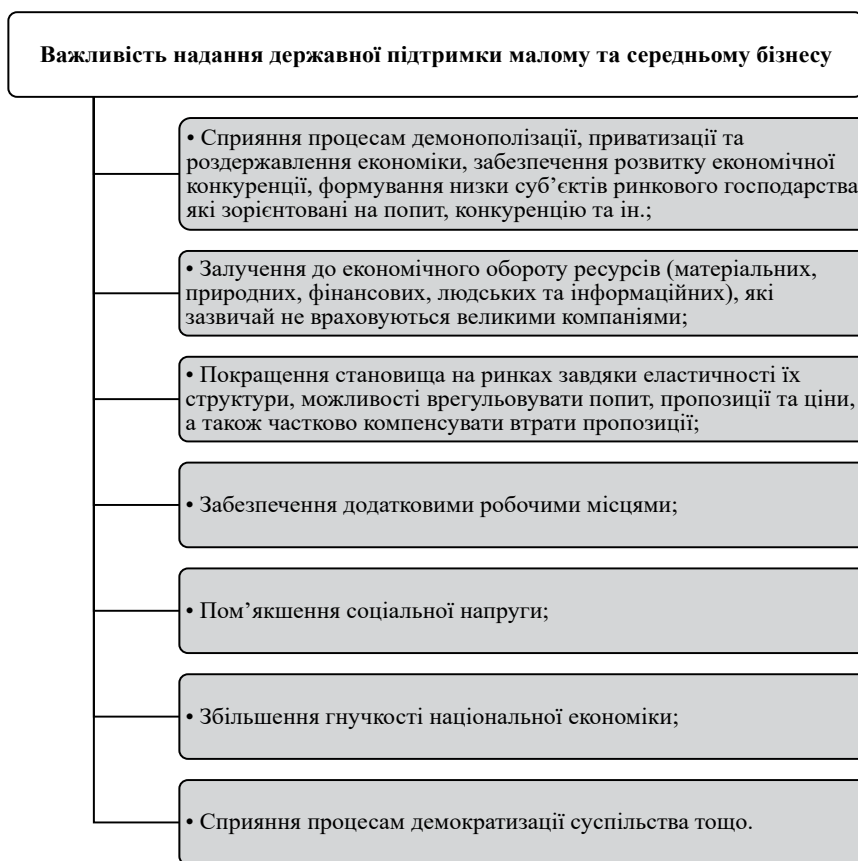

Рис. 2. Важливість надання державної підтримки малому та середньому бізнесу

розвитку малого та середнього бізнесу, які підкреслюють їх вагомість для України [12] (Рис. 2).

Таким чином, малий та середній бізнес відіграє важливе соціально-економічне значення у розвитку держави та суспільства. Саме його вдосконалення можна вважати сучасним вектором розвитку України. Тому дуже важливим є впровадження державної підтримки. Державна підтримка у даному випадку зазвичай розглядається з точки зору фінансової підтримки: держава дійсно надає фінансову допомогу малим та середнім підприємствам, особливо в умовах повномасштабної війни. Проте, фінансову допомогу не можна вважати основним напрямком державної підтримки МСП. Тому у рамках цього дослідження надалі буде розглядатись комплексна держава підтримка малого та середнього бізнесу саме з правової точки зору.

Державна підтримка малого та середнього бізнесу здійснюється у межах змін у законодавстві, реформ, а також низці інших заходів, які передбачають спрощення функціонування МСП, і при цьому врегульовані чинними нормами вітчизняного законодавства. Основним нормативно-правовим актом, який визначає правові та економічні засади державної підтримки малого та середнього бізнесу в Україні, є Закон України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні». Відповідно до цього Закону держава підтримка малого та середнього бізнесу передбачає втілення фінансової, інформаційної, консультативної підтримки, наприклад – у сфері інновацій, науки та промислового виробництва [13].

Згідно з ним, мета державної політики у сфері розвитку МСП полягає у наступному [14]:

– Створення належних умов для розвитку малого та середнього бізнесу;

– Забезпечення розвитку МСП для того, щоб сформувати конкурентне середовище та підвищити рівень їх конкурентоспроможності;

– Стимулювання інвестиційного та інноваційної активності МСП;

– Сприяння провадженню МСП діяльності стосовно просування товарів та послуг, які вони виробляють, а також результатів інтелектуальної діяльності, на внутрішні та зовнішні ринки;

– Забезпечення зайнятості населення завдяки підтримці підприємницької діяльності.

Крім того, варто також звернути увагу на основні напрями політики стосовно підтримки розвитку МСП, які відображені у цьому Законі:

– Вдосконалюється та спрощується порядок ведення обліку з метою оподаткування;

– Суб'єктів МСП залучають до виконання науково-технічних та соціально-економічних програм, а також здійснення постачання продукції;

– Впровадження спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності;

– Надання фінансової державної підтримки МСП завдяки впровадженню державних програм кредитування, наданню гарантій для отримання кредитів тощо;

– Забезпечення розвитку інфраструктури підтримки МСП;

– Гарантування прав суб'єктів МСП під час проведення державного нагляду і контролю у сфері їх господарювання;

– Спрощення дозвільних процедур і процедур здійснення державного нагляду, а також інших важливих організаційних питань;

– Організація підготовки, перепідготовки та покращення кваліфікації фахівців для МСП;

– Впровадження таких механізмів сприяння та стимулювання, які забезпечують використання новітніх технологій у діяльності МСП.

Окрім цього, протягом 2020–2022 рр. в Україні запроваджувалась реформа, мета якої полягала у створенні «сприятливих умов для розвитку сильного та конкурентоспроможного сектору малого і середнього підприємництва, враховуючи тимчасово обмежені можливості фінансової підтримки та значні виклики, що постали перед країною». Для цього було затверджено Державну програму стимулювання економіки для подолання негативних наслідків, спричинених обмежувальними заходами щодо запобігання виникненню і поширенню гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, на 2020–2022 роки. Реформа передбачала здійснення заходів стосовно підтримки малого і середнього бізнесу, які були спрямовані на [15]:

- забезпечення доступу до фінансів;
- забезпечення доступу до ринків;
- створення інфраструктури для розвитку малого та середнього бізнесу.

Державна підтримка малого та середнього бізнесу в Україні за сучасних умов здійснюється за наступними напрямками (Таблиця 1).

Окрім цього, також впроваджуються державні програми підтримки малого та середнього бізнесу та здійснюється ряд інших заходів [17].

– розроблені програми з пільгового кредитування та надання грантів на власну справу. Наприклад, впроваджується бюджетна програма «Мікрокредитування суб'єктів малого підприємництва»;

– формується привабливе інвестиційне середовище для того, щоб залучити внутрішніх і зовнішніх інвесторів: створюються індустриальні парки, забезпечується індивідуальний супровід інвестпроектів через урядовий офіс UkraineInvest;

– проводиться системна дерегуляція. Інструменти регулювання діяльності МСП постійно переглядаються, після чого їх можуть скасовувати, спрощувати чи діджиталізувати.

Особливо важливою є державна підтримка малого та середнього бізнесу в умовах повномасштабної війни. Враховуючи важливість МСП для формування і розвитку української економіки від 24 лютого 2022 року було впроваджено низку ініціатив, які були спрямовані на покращення становища малого та середнього бізнесу. Водночас, не усі ці ініціативи існують зараз, майже через три роки від початку війни, хоча стан малого і середнього бізнесу не можна назвати стабільним. Було впроваджено такі заходи [18]:

– звільнення МСП від оплати ЄСВ, якщо підприємці не отримують дохід;

– звільнення від сплати земельного і екологічного податків на період воєнного стану за умови розташування підприємств у зоні бойових дій;

– можливість отримати гранти від держави на розвиток бізнесу;

– залучення міжнародних програм допомоги МСП в Україні, наприклад – у межах міжнародної програми «EU4Business: конкурентоспроможність та інтернаціоналізація МСП».

Важливість державної підтримки малого та середнього бізнесу в умовах повномасштабної війни зумовлена тим, що саме так забезпечується належне функціонування суб'єктів господарювання, які належать до МСП. Також створюються умови для кращого розвитку економіки України.

Варто підкреслити, що державна підтримка МСП в умовах повномасштабної війни також передбачає внесення змін у регулювання діяльності суб'єктів малого та середнього бізнесу. Зокрема, внесено зміни до Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» [19]. Відповідно до приписів п. 9-19 розд. VIII «Прикінцеві та перехідні положення» даного Закону зазначається наступне: «тимчасово, з 01.03.2022 р. до припинення або скасування воєнного стану в Україні та протягом 12-ти місяців після припинення або скасування воєнного стану, ФОПи, в т. ч. ті, які обрали спрощену систему оподаткування, особи, які провадять незалежну професійну діяльність, та члени фермерського господарства, якщо вони не належать до осіб, які підлягають страхуванню на інших підставах, мають право не нараховувати, не обчислювати та не сплачувати ЄСВ за себе». Тобто, ФОПи, підприємці, які належать насамперед до малого бізнесу, звільняються від сплати єдиного соціального внеску за себе. Також підприємці звільнені від сплати ЄСВ за тих працівників, які були мобілізовані у період дії воєнного стану в Україні. Про це зазначаються відповідні норми у Податковому кодексі України. ФОПи першої та другої групи були повністю звільнені від сплати ЄСВ, а ФОПи третьої групи – від сплати ЄСВ за мобілізованого працівника [20].

Окрім цього, було внесено зміни до правового регулювання наступних аспектів державної підтримки малого та середнього бізнесу [6]:

– Порядку надання фінансової державної підтримки суб'єктам підприємництва;

– Порядку надання фінансової державної підтримки суб'єктам МСП за договорами фінансового лізингу;

– Порядку надання кредитних гарантів на портфельній основі.

Ці зміни було внесено у постанови, які були прийняті до початку повномасштабної війни, що були пов'язані з ре-

Таблиця 1

Напрями (типи) державної підтримки малого та середнього бізнесу в Україні

Тип державної підтримки	Характеристика
Організаційно-маркетингова	Передбачається регламентування діяльності МСП, а також визначення процедур стосовно створення різних структур, які належать МСП
Фінансово-податкова	Передбачає пряме і непряме фінансування малого та середнього бізнесу, використання податкових важелів з метою стимулювання його розвитку: податкові та митні пільги, стимулювання банківського кредитування тощо
Майнова	Активно залучається у даний процес державна та муніципальна власність, зокрема, у впровадження нових технологій, проведення лізингових операцій, використання гарантійних механізмів разом з застосуванням державного майна та ін.
Законодавча	Створення законодавчої основи функціонування малих та середніх підприємств
Інформаційна	Формування належної громадської думки стосовно МСП як важливого сектору економіки держави

Створено автором на основі [16]

лізацією державних програм «Доступні кредити 5–7–9%», «Доступний фінансовий лізинг 5–7–9%» та наданням кредитної підтримки на основі портфельних гарантій.

Звернемо увагу на ефективність сучасної державної підтримки малого та середнього бізнесу в Україні. Так, у 2017–2021 рр., до початку повномасштабної війни, Україна знизила свої позиції у таких міжнародних рейтингах, як індекс легкості ведення бізнесу, глобальний інноваційний індекс, індекс економічної свободи та індекс інвестиційної привабливості – найбільше – за першим та третім індексами. Під час війни Україна має низку слабких сторін у контексті кожного з індексів, які можуть погіршити її позиції у міжнародних рейтингах [6].

Окрім цього, від початку повномасштабної війни припинили свою роботу (станом на початок вересня 2023 року) 290 910 ФОПів. Водночас, кількість малих та середніх підприємств все-таки зростає. Тобто, заходи, які використовуються у межах державної підтримки МСП, є ефективними, оскільки сприяють зростанню кількості малих та середніх підприємств в Україні. Окрім цього, станом на кінець 2023 року свою роботу відновили 82% малих та середніх підприємств, які призупинили її внаслідок початку війни [21; 22].

Тож можна сказати, що державна підтримка малого та середнього бізнесу в Україні здебільшого є ефективною. Для її вдосконалення державі важливо й надалі впроваджувати нормативно-правові акти, які будуть регулювати розгортання нових програм з підтримки МСП, враховуючи їх сучасний стан та існуючі потреби.

Висновки. Отже, сучасний стан державної підтримки малого та середнього бізнесу є доволі позитивним. Держава впроваджує низку змін, які забезпечують ефективну підтримку МСП, створюючи належні умови для їх функціонування. Усе це здійснюється відповідно до чинних нормативно-правових актів, які були прийняті в умовах воєнного стану та регламентують державну підтримку. Позитивним аспектом є збільшення кількості малих та середніх підприємств, що свідчить про ефективність сучасної державної підтримки.

В подальшому, державна підтримка має бути вдосконалена шляхом впровадження інших нормативно-правових актів, які будуть містити положення стосовно підтримки МСП відповідно до сучасних умов їх функціонування. Зміни мають відбутись у повоєнний період, коли відновлення становища малого та середнього бізнесу також потребуватиме допомоги держави.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гевлич Л. О., Гевлич І. Г. Державна підтримка вітчизняного малого бізнесу: стан та перспективи. *Економіка та суспільство*. 2017. № 11. С. 66–71.
2. Павлюк К. В. Державна підтримка розвитку малого підприємництва в Україні та шляхи її вдосконалення. 2017. URL: <http://repository.hneu.edu.ua/bitstream/123456789/16481/1/%D0%9F%D0%B0%D0%B2%D0%BB%D1%8E%D0%BA.pdf>
3. Стегней М. І., Бошинда І. М. Сучасний стан малого бізнесу: європейський досвід, національні реалії та регіональні особливості. *Економіка і суспільство*. 2018. № 16. С. 495–499.
4. Стещенко О. О. Державне регулювання розвитку малого бізнесу в сучасних умовах. *Приазовський економічний вісник*. 2018. №3 (8). С. 82–88.
5. Ремінський М. М., Глушенко Я. І. Тенденції і проблеми розвитку малого та середнього бізнесу в Україні. *Економічний вісник НТУУ «КПІ»*. 2019. URL: https://www.researchgate.net/publication/337304472_TENDENCII_I_PROBLEMI_ROZVITKU_MALOGO_TA_SEREDNOGO_BIZNESU_V_UKRAINI
6. Карпенко Л. М., Івжа М. М., Гороховський М. В. Інструменти державної підтримки розвитку малого та середнього бізнесу в Україні в умовах воєнного стану. *Публічне управління і адміністрування в Україні*. 2023. № 33. С. 67–73.
7. Панухник О., Голич Н. Погляд на категорію «малий бізнес» у призмі сучасного бачення та європейських підходів. *Галицький економічний вісник*. 2019. № 3 (58). С. 90–97.
8. Міца В. В. Малий бізнес як суб'єкт економічної системи регіону. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2018. № 20. Ч. 2. С. 123–126.
9. Середній бізнес в Україні: Terra incognita чи «схований» Mittelstand. 2023. URL: http://www.ier.com.ua/files/Projects/2023/TDF/Medium_Business_Report_30.01.2024_UKR.pdf
10. Господарський кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>
11. Статистичний збірник «Діяльність суб'єктів малого підприємництва». 2020. URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/09/Arch_dmp_bl.htm
12. Ситник Н. С., Козак С. І. Роль малого та середнього бізнесу на сучасному етапі розвитку економіки України. *Причорноморські економічні студії*. 2018. № 26-1. С. 83–87.
13. Державна підтримка малого та середнього підприємництва. URL: <https://ngoipr.org.ua/blog/derzhavna-pidtrymka-malogo-ta-serednogo-pidpryemnytstva/>
14. Закон України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4618-17#Text>
15. Урядовий портал. Підтримка малого і середнього підприємництва. 2022. URL: <https://www.kmu.gov.ua/reformi/ekonomichne-zrostantnya/pidtrymka-malogo-i-serednogo-pidpryemnytstva>
16. Табінський В. А., Калашник М. В., Калмиков Д. В. Державна підтримка малого бізнесу як чинник соціальної політики держави. *Економіка і суспільство*. 2017. № 10. С. 126–130.
17. Урядовий портал. Державна підтримка бізнесу. 2023. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/derzhavna-pidtrymka-biznesu>
18. Іонан В. Роль підтримки МСП у відновленні післявоєнної економіки країн світу. 2022. URL: <https://epravda.com.ua/columns/2022/11/22/694090/>
19. Закон України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2464-17>
20. Податковий кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>
21. Пилипів І. Попри війну, в Україні спостерігається зростання підприємництва. 2023. URL: <https://epravda.com.ua/news/2023/09/4/703878/>
22. Укрінформ. Відновили роботу понад 80% малого та середнього бізнесу, які зупинилися через воєнні дії. 2024. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3829720-vidnovili-robotu-ponad-80-malogo-ta-serednogo-biznesu-aki-zupinalisa-cerez-voenni-dii.html>